

XAVIER BARÓ I QUERALT

**TESI DOCTORAL:
“LA HISTORIOGRAFIA CATALANA EN
EL SIGLE DEL BARROC (1585-1709)”**

**DEPARTAMENT D’HISTÒRIA MODERNA DE LA UNIVERSITAT DE
BARCELONA**

**PROGRAMA DE DOCTORAT: “EL MÓN MEDIEVAL I MODERN: ÚLTIMES
LÍNIES DE RECERCA” (BIENNI 2000-2002)**

DIRECTOR: FERNANDO SÁNCHEZ MARCOS

BARCELONA, DESEMBRE DE 2005

4. LA IMPERCEPTIBLE CESURA ENTRE LA HISTORIOGRAFIA TARDORENAIXENTISTA I LA PROTOBARROCA: EL CAS DE MALTA I L'OBRA DE FRANCESCO BALBI DE CORREGGIO (1568)

Mateo Pérez de Aleccio (1547 aprox - 1616 aprox)
“Desembarcament de la flota turca”
(20-05-1565)

Portada de l'obra de Francisco Balbi de Correggio, *La verdadera relación de todo lo que en el año de MDLXV ha sucedido en la isla de Malta*. Barcelona: Pedro Reigner, 1568.

4. LA IMPERCEPTIBLE CESURA ENTRE LA HISTORIOGRAFIA TARDORENAIXENTISTA I LA PROTOBARROCA: EL CAS DE MALTA I L'OBRA DE FRANCESCO BALBI DE CORREGGIO (1568)

4.1. INTRODUCCIÓ

Pretenem amb aquest breu apartat mostrar una sèrie de reflexions sobre els orígens del Barroc en el nostre continent. Tal i com ja hem vist, si atenem a la periodització proposada per Hatzfeld¹, la cosmovisió barroca tindria els seus primers testimonis a Itàlia a partir de la dècada de 1530. Per al cas català, hem comentat la proposta d'Eulàlia Duran segons la qual l'obra *Lepant* de Joan Pujol (1573) presentaria alguns elements que es poden definir com a "barrocs"². El nostre propòsit és investigar sobre els orígens del discurs historiogràfic barroc a Europa. En l'actual context de lenta consolidació de la Unió Europea, sembla encara més pertinent retrobar els trets identitaris comuns de la cultura barroca europea, i és en aquest sentit que sorgeix la possibilitat d'apropar-se a la complexa realitat mediterrània de la segona meitat del segle XVI³. Sis anys abans de la transcendental batalla de Lepant (1571), tingué lloc a l'arxipèlag de Malta un esdeveniment que marcà profundament l'evolució política dels estats mediterranis i, coincidint amb el profund impacte que suposà la celebració del Concili de Trento marca també un punt d'inflexió en la construcció del discurs historiogràfic a nivell europeu. Trobem en Malta una veritable cruïlla entre cultures, i per al cas que ens ocupa, una sèrie d'obres que presenten alguns trets distintius del que poc després anomenarem historiografia barroca. No cal

¹ HATZFELD, Helmut. *Estudios...*, p. 72 i ss.

² DURAN, Eulàlia. "La historiografia catalana...", p. 271-280.

³ És important destacar que les relacions històriques entre Espanya i Malta han cridat l'atenció dels modernistes des de fa uns anys. Així, cal destacar les *Actas del primer coloquio internacional hispano-maltés* (Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores, 1991) i les aportacions d'Alexis D. Brito González i Carmel Vassallo a: VILLAR GARCÍA, María Begoña. PESSI CRISTÓBAL, Pilar (Eds.). *Los extranjeros en la España Moderna. Actas del I Coloquio Internacional*. Málaga, s.n, 2003.

dir, d'altra banda, fins a quin punt els fets de 1565 han constituït un veritable liéu de mémoire en la cosmovisió maltesa actual⁴. Per aquest motiu, i per la repercussió que els fets de 1565 tingué en el món hispànic, hem cregut convenient apropar-nos, ni que sigui breument, a unes obres poc conegudes en l'actualitat en el nostre entorn⁵, que ens poden ajudar a entendre les fràgils i a voltes gairebé inexistentes cesures en la construcció i evolució del discurs historiogràfic a les acaballes del Renaixement.

4.2. LA DEFENSA DE MALTA DE 1565 I LA SEVA REPERCUSSIÓ EN EL MÓN HISPÀNIC

En el *Dietari* de l'Antic Consell Barceloní del 29 de setembre de 1565 llegim la següent anotació: "Fonch cantat Tedeum laudeamus en la Seu, y anaren-hy los honorables consellers per la bona nova que l'armada turquesa era alsada de Malta"⁶. Aquest fet no només el recollí el *Dietari*, ja que en les *Memòries per a sempre (1551-1573)* de Perot de Vilanova, membre de la petita noblesa tarragonina, trobem la següent referència:

"Que a vint-i-set de setembre 1565 vingué nova dom Gartía de Toledo havie exit en terra an la illa de Malta ab 10 ho 12 mil hòmens, y que-ls succeí també que mataren 14 ho 15 mil turcs. Estaren allí, y l'armada s'alçà fogint, y dom Gartía los anà detràs ab 60 galeres seguint la victòria. Feren-se festes en Catalunya de la victòria en octubre, que fins allí, tostemps, havíem fet pregàries per les esglésies. Déu, per sa misericòrdia, la vulla, tostemps, perseverar als cristians contra los infels, al seu sant servey. Amén"⁷

⁴ Pensi's només en l'emblema de la bandera de Malta, el nom de la seva capital (La Valletta) o bé la seva construcció iniciada precisament després del setge de 1565.

⁵ No disposem, almenys que jo sàpiga, d'una edició actual castellana o catalana de les obres de Balbi de Correggio i Gentil, de manera que totes les referències les hem extret de les traduccions castellanques de l'any 1568 i 1566, respectivament.

⁶ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, Barcelona: Impr. d'en Henrich y Compañía, 1896, vol. V, p. 50 i ss.

⁷ SIMON I TARRÉS, Antoni. *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*. Barcelona: Curial, 1991, p. 66.

També trobem referències, tot i que escuetes, en les *Rúbriques* de Bruniquer: “A 30 de Octubre 1565 : Professó per la nova de que lo Turch havia levat lo siti de Malta”⁸. D'altra banda, és important recordar que els fets de Malta van tenir la seva repercussió en la literatura del moment, tal i com ho demostra la obra *La Maltea* del valencià Hipòlit Sans⁹ o el sonet escrit per l'humanista italià Ludovico Beccadelli titulat “Sopra la ritirata dei Turchi da Malta” en el qual s'atribueix als cavallers la victòria i no es fa cap menció al paper desenvolupat pels espanyols:

*“Comme lo stuol, che trasse in Grecia Xerse,
quando l'Egeo sotto le navi ascose,
il buon duce spartano alle famose
porte fermò, che di lor sangue aspase;*

*cosi pur dinanzi l'armi et le diverse
squadre, ch'al mmar hoste potente espase,
per Malta impoverir, spade animose
fer dai liti partir fiache e disperse.*

*Illustri cavalier, l'alta virtute
Del gran Valetta et vostra ha di lontano
Lingue mosse a lodarvi et penne mute.*

*Egli il canuto senno et voi la mano
Vigorosa adoprando, a noi salute
Deste et, con fuga, horrore a l'Ottomano”¹⁰.*

En darrer terme, cal pensar en un document recentment publicat per Richard L. Kagan. Es tracta de la “*Traza y orden para la chronica del Catholico Rey nro Señor Don Phelipe el Segundo, y apuntamientos de matherias por sus años*”. Aquest text, fruit de la ploma de l'historiador basc Esteban de Garibay y

⁸ BRUNIQUER, Esteve Gilabert. *Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona: Impremta d'Henrich y cia. Vol. I, 1912, p. 294; vol. II, 1913, p. 260.

⁹ Vegeu sobre esta obra: CASSOLA, Arnold. *The 1565 Great Siege of Malta and Hipólito Sans's La maltea*. San Gwann: Publishers Enterprises Group, 1999.

¹⁰ Aquest sonet el reproduïx Bruno Anatra en l'article: “La Mediterrània, Espanya, Itàlia i els turcs” a *Manuscrits. Revista d'Història Moderna* 16 (1998), p. 98.

Zamalloa (1533-1599), recull els esdeveniments més destacats del regnat de Felip II, i el segon aspecte que s'havia de tractar en referència a l'any 1565 és el següent: "*El gran socorro embiado al descerco de Malta*"¹¹.

En síntesi, els fets són els següents. L'any 1530, Carles V donà les illes de Malta, Gozo i Comino a l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, després que aquests foren expulsats de Rodes pels otomans.¹² És, recordem-ho, un moment de creixent tibantor entre dos móns, el turc i el cristià. Tal i com afirmà Braudel, la tragèdia del Mediterrani en el segle XVI es troba estretament relacionada amb el creixement i les tensions de dos imperis, l'otomà i el dels Àustries¹³. Bruno Anatra recorda que la importància de Malta no estava tant en la seva defensa com en el fet que es pogués experimentar un veritable progrés en la Mediterrània per part de la Monarquia Catòlica de Felip II¹⁴. En qualsevol cas, però, aquesta tragèdia és la que acabarà donant sentit a l'existència dels cavallers de l'Orde de Sant Joan a la segona meitat del segle XVI, ja que esdevindran els defensors de la cristiandat en el *limes* mediterrani, en una zona, recordem-ho, cruïlla entre l'Europa Occidental i l'Oriental i també entre el sud d'Europa i el nord d'Àfrica.

L'any 1551 l'illa de Gozo fou saquejada per una incursió otomana. D'altra banda, el 1564 Felip II recuperà per a la Monarquia Catòlica el Peñón de Vélez de la Gomera, que s'havia perdut una dècada abans¹⁵. Els turcs decidiren

¹¹ KAGAN, Richard L. *El Rey recatado: Felipe II, la historia y los cronistas del Rey*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2004, p. 90. La *Traza* apareix transcrita entre les pàgines 77 i 101.

¹² Sobre aquesta qüestió, vegeu la recent síntesi de: GARNIER, Edith. "From Rhodes to Malta, the Order of Saint John of Jerusalem: The Political Stakes of a Strategic Withdrawal", *Journal of Mediterranean Studies* 13-I (2003), p. 45-52.

¹³ BRAUDEL, Fernand. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris: Armand Colin, 1985.

¹⁴ ANATRA, Bruno. "La Mediterrània, Espanya...", p. 87-100.

¹⁵ Vegeu: TÉLLEZ ALARCIA, Diego. "El papel del Norte de África en la política exterior hispana (ss. XV-XVI)", *Tiempos Modernos* 1 (2000). Article consultable a: <http://tiemposmodernos.es>

contrarestar l'ofensiva espanyola, i l'abril de 1565 Piali Paxà partí de Constantinoble acompanyat de Torghud Reis (conegut com Dragut¹⁶) amb l'objectiu de conquerir per als otomans el diminut però estratègic arxipèlag del mediterrani central. El dia 18 de maig de 1565 els turcs arribaren a Malta, i s'iniciaren els combats¹⁷. Els otomans ocuparen ràpidament bona part del diminut arxipèlag (presa del fort de Sant Elm el 23 de juny), gràcies a l'abrumadora majoria numèrica dels conqueridors, les circumstàncies climàtiques adverses i una certa desorganització dels defensors cristians, no reconeguda pels cronistes com Gentil o Balbi¹⁸. García de Toledo, virrei de Sicília, partí des d'aquesta illa, i després d'intensos combats, els turcs foren foragitats a inicis de setembre, i es veieren obligats a retornar a les seves bases en el Mediterrani oriental¹⁹. També cal recordar l'efecte que produïren les diverses epidèmies que assotaren les tropes turques²⁰. En suma, Braudel considera que el setge de Malta constituí una prova de força que marcà el final de la superioritat turca en el Mediterrani occidental.

¹⁶ Torghud Reis és citat en diverses ocasions en la literatura castellana del Segle d'Or castellà. Així, per exemple, el poeta Góngora el menciona en els següents versos del 1583: "*Un forzado de Dragut/ en la playa de Marbella/ se quejaba al ronco son/ del remo y de la cadena...*". GÓNGORA Y ARGOTE, Luis de. *Soledades y otros poemas*. Madrid: Santillana, 2005, p. 34.

¹⁷ A part de les obres de Gentil i Balbi da Correggio, trobem informació coetànea en el text de Giacomo Bosio, *Dell'Istoria della Sacra Religione et Illma. Milita di S. Giovanni Gerosolimitano*. Roma: Stamperia Apostolica Vaticana, 1594-1621 (3 vol). Existeix traducció francesa: *Historie des chevaliers de l'Ordre de S. Ian de Hierusalem*. Paris: Jacques d'Allin, 1659.

¹⁸ Tal i com apunta Carmel Cassar, "*on their part the Christians suffered more from their own fire than from fighting with the Turks. This was due to a wind blowing from the west. This wind drove the fire and smoke not only of the enemy but also of the beseiged into the eyes of the defenders. (...) Furthermore the fireworks in the fort caught fire, and many men were burnt to death*". CASSAR, Carmel. *A Concise History of Malta*. Msida: Mireva Publications, 2000, p. 111.

¹⁹ Una visió revisionista del paper de Garcia de Toledo, també en referència a Lepant a: ÁLVAREZ DE TOLEDO, Luisa Isabel. "La derrota de Lepanto", article digital consultable a: <http://www.webislam.com/numeros/2000>. Vegeu també: GANADO, Albert. "A manuscript Siege-Map of Malta recently discovered", *The Malta Historical Society*, 1992, p. 69-92; BRADFORD, Ernle. *The great siege. Malta, 1565*. Ware: Wordsworth Editions, 1999; CASSAR, Carmel. *A Concise History...*, p. 101-121.

²⁰ MESSEGUÉ I GIL, Roger. "¿Existió un poder naval hispánico? La reciente historiografía sobre la marina en tiempos de los Habsburgo (1516-1659)", *Revista de Historia Militar* 91 (2001).

4.3. ELS FETS DE MALTA DE 1565 I ELS INICIS DE LA HISTORIOGRAFIA BARROCA EN L'ESPAI MEDITERRANI

Tal i com hem vist, els esdeveniments viscuts a Malta l'estiu de 1565 commogueren la societat del seu temps i el seu ressò es deixà sentir al llarg dels anys. De fet, quan el religiós català Miquel Mates peregrinà a Terra Santa l'any 1602, féu estada a Malta i encara va poder observar les conseqüències de l'assalt turc de 1565:

“Aquest castell se anomena S. Elm y dins lo port hon estan les naus y galeras continuament que's diu lo Burgo, esta lo castell S. Angel en lo qual se veu lo estrago que feren los Moros quant donaren lo assalt a Malta”.²¹

Pel que respecta a les obres de temàtica històrica, podem copsar que s'escriuen en breu obres que analitzen, expliquen i recorden els esdeveniments viscuts car, com ja va apuntar Carbonell, la historiografia és filla de la història²². Tenim en primer lloc l'obra de Pierre Gentil de Vendôme. El títol complet és prou clarificador: *El successo de la guerra de la potentissima armada del gran Tyrano Turco, Ottoman Solyman, venida sobre la Isla de Malta; en la qual se cuenta particularmente lo que en esta passo, con la victoria que los Christianos huuieron en ella*²³. Es tracta d'una obra poc estudiada²⁴. Breu (79 folis) i de tema tancat en la qual es narren els esdeveniments viscuts a les illes de Malta i

²¹ MATES, Miquel. *La devota peregrinació de la Terra Santa, y civtat de Hierusalem*. Barcelona: Gabriel Graells i Giraldo Dotil, 1604, fol. 3v-4r.

²² CARBONELL, Charles-Olivier. *La historiografia*, México: Fondo de Cultura Económica, 1986. (ed. Original: París: PUF, 1981).

²³ GENTILE, Pietro. *El successo de la guerra de la potentissima armada del gran Tyrano Turco, Ottoman Solyman, venida sobre la Isla de Malta; en la qual se cuenta particularmente lo que en esta passo, con la victoria que los Christianos huuieron en ella*. Barcelona: Claudio Bornat, 1566.

²⁴ Vegeu alguna de les escasses referències a: BALBI, Henry Alexander. *Some Biographical Notes on the First Book printed on the Siege of Malta, 1565. Written by Pierre Gentil*. Malta: Empire Press, 1932; ZILLI, Luigia. *La frontiere de la Chrétienté en 1565. La chronique du siège de Malte par Pierre Gentil de Vendôme*, a “Les Représentations de l'Autre du Moyen Age au XVIIe siècle”, Saint-Etienne: Publications de l'Université, 1995, p. 53-62.

Gozo l'estiu de 1565. Destaca pel seu interès la dedicatòria de l'impressor Claudi Bornat a Don Diego Hurtado de Mendoza:

“Y como a mis manos aya venido la relacio(n) d(e) la pote(n)tissima armada d(e)l Tyrano Turco Ottoma(n) Solimano co(n)tra Malta en el año 1565 co(m)puesta primerame(n)te en lengua Italiana, luego he trabajado en traduzirla en Español porq(ue) viniessse a las ma(n)os de su Excelle(n)cia, y conocer aq(ue)llas gra(n)des hazañas q(ue) en tal guerra por mar y tierra han aco(n)tecido”²⁵.

Crida l'atenció, doncs, el fet que l'obra fos escrita directament en italià i que en pocs mesos es copsés la importància de ser traduïda al castellà (la dedicatòria de l'autor és datada el 4 de desembre de 1565), objectiu que s'acomplí en menys d'un any. L'obra no està subdividida en capítols, fet que alenteix la seva lectura, i es tracta d'un relat pretesament ràpid dels esdeveniments més destacats del setge de Malta. Paga la pena recordar que al final de l'obra (fol. 77) s'inclou un llistat força complet dels cavallers que moriren en la defensa de l'arxipèlag. L'obra és curulla d'una interpretació teleològica cristiana, i ja des d'un primer moment Gentil adverteix al seu promotor (el cardenal de Ferrara) que ell s'ha vist mogut a escriure per vindicar el paper dels cavallers,

“los quales dexada su patria y menosprecia(n)do qualquier peligro venidero, se ha(n) mouido a socorrer a esta Illustre religion, la qual es vn propugnaculo, y guardia, y deffension de todo este mar Mediterraneo, y de toda la Christiandad”²⁶.

Així, per exemple, fent referència a Jean de la Valette, l'heroi cristià en el setge, diu que *“puso todo el successo de la guerra en las manos de Dios, no dexando empero de dar orden lo mejor que podia”²⁷*. Destaquem també l'estil de l'obra que, segons el nostre parer, l'apropa més a les formes retòriques del barroc

que no pas a les renaixentistes. Gentil comença el seu recorregut històric tot reflexionant sobre l'experiència de la mutabilitat i caducitat humanes:

“El hombre que se halla puesto en el profundo mar de las miserias deste mundo, y que aunq(ue) flaco por naturaleza no se dexa tragar ni ahogar de las tribulaciones y aduersidades que le aprietan, bien se puede con verdad juzgar del que se ha armado de vna grande paciençia, y que toda su co(n)fiança aya puesto solo en nuestro señor Dios”²⁸.

Hem vist, doncs, un primer testimoni d'una obra de la segona meitat del segle XVI amb regust barroquitzant. Centrem-nos ara en una obra més perfilada i ben acabada i que sens dubte pot marcar un punt d'inflexió en la construcció del discurs historiogràfic que es podria titllar de barroc o, si més no, de protobarroc. Parlem de l'obra de Francesco Balbi de Correggio. Escrita en italià²⁹, fou traduïda ràpidament al castellà amb el següent títol: *La verdadera relación de todo lo qve el anno de M.D.LXV ha svccedido en la isla de Malta*³⁰. El subtítol de l'obra és prou clarificador del seu contingut: *Antes que llegasse l'armada sobre ella de Soliman gran Turco. Hasta que llego el soccoro postrero del Rey catholico nuestro señor don Phelipe segu(n)do deste nombre*. Aquesta obra ha estat publicada en les darreres dècades en italià (llengua en què fou escrita originàriament)³¹ i també en anglès³², però, tal i com hem dit, desconeixem que

²⁵ GENTILE, Pietro. *El successo...*, “Al Illustriss(imo) y excelentissi(mo) Don Diego Hurtado de Me(n)doça”.

²⁶ GENTILE, Pietro. *El successo...*, “Al Illustrissimo Reuerendissimo (...) Cardenal de Ferrara”.

²⁷ GENTILE, Pietro. *El successo...*, p. 5.

²⁸ GENTILE, Pietro. *El successo...*, p. 4v.

²⁹ BALBI DA CORREGGIO, Francesco. *Della Historia di Malta et Successo della guerra seguita tra quei Religgiosissimi Cavalieri et il ponteissimo Grand Turco Solimano l'anno 1565*. Roma, 1565.

³⁰ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación de todo lo qve el anno de M.D.LXV ha svccedido en la isla de Malta*. Alcalá de Henares: Juan de Villanueva, 1567. Segona edició a Barcelona: Pedro Reigner, 1568. Nosaltres hem treballat aquesta segona edició.

³¹ BALBI DA CORREGGIO, Francesco. *Diario dell'assedio di Malta 18 maggio-8 settembre 1565*. Roma: Palombi, 1965; *Diario dell'assedio all'isola di Malta 18 maggio-8 settembre 1565*. Genova: Tip. Sorriso francescano, 1995.

existeixi alguna versió recent en castellà o català tret de la traducció castellana de 1568.

Balbi de Correggio fou un dels cavallers que lluità al llarg de tot el setge de Malta³³, i es decidí a escriure l'obra, entre d'altres motius, per lluitar contra l'oblit que imposa el pas del temps. Aquesta fou dedicada, tal i com consta a la portada i a la dedicatòria, a don Joan d'Àustria. Quins objectius pretenia assolir Balbi de Correggio en escriure el seu text? Per què, i en quina mesura, podem considerar la seva obra una de les primeres mostres europees en què es percep nítidament el pas del Renaixement al Barroc? Vegem-ho succintament. Estem davant la segona edició d'un llibre força extens (130 folis) de tema tancat en què es narra el setge que patí l'illa de Malta l'estiu de 1565, exactament entre el maig i el setembre³⁴. Estructurada en diversos capítols de durada desigual (el més extens és el titulat "*Cómo llegó la armada sobre Malta*", de la pàgina 30 a la 79), al llarg de l'obra s'inclouen diversos llistats de cavallers i soldats defensors de la illa, i es tracta d'uns llistats força més extensos i complets que els inclosos en el text de Gentile. Cal remarcar, com hem dit, que es tracta d'una obra que narra uns fets coetanis, de manera que podem trobar opinions que es justifiquen en testimonis orals recents: "*lo qual fue desta manera segun me lo ha contado Ioseph castellon que es gentil*

³²BALBI DA CORREGGIO, Francesco. *The Siege of Malta 1565*. Copenhagen: O.F. Gollcher and Ole Rostock, 1961; *The Siege of Malta 1565*. Londres: Penguin, 1965 (ambdues traduïdes de l'edició castellana de 1567).

³³ De Balbi només sabem que fou un cavaller que defensà la illa de Malta, i també autor de l'obra *Historia de los amores del valeroso moro Abindarráez*. Sobre aquesta, vegeu: MAZZOCCHI, G. "Sulla 'Historia de los amores del valeroso moro Abindarráez'". *Per Cesare Bozzetti. Studi di letteratura e filologia italiana*. Milà: Mondadori: 1996, p. 547-572.

³⁴ Balbi destaca que "*esta segunda empresion, no solamente saldra reuista, corregida, y emendada, mas tambien ampliada (...) y la amplificacion sera, a ruegos de Caualleros assi del habito de San Iuan, como otros*" (p. 1). El tema de l'obra, una narració coetània de temàtica monogràfica, generalment militar, és un dels habituals en la historiografia barroca. Vegeu: SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. "La historiografía sobre la Edad Moderna", a ANDRÉS-GALLEGO, José (Coord). *Historia de la historiografía española*. Madrid: Encuentro, 1999, p. 124-125.

*hombre Catalano*³⁵. La *Verdadera Relación* és escrita des d'una perspectiva corogràfica (sobretot geogràfica i històrica, però també institucional, car hi abunden les referències a l'Orde de Sant Joan de Jerusalem) en la qual es pretén exaltar d'una banda la gesta duta a terme pels cavallers que defensaren la illa de l'atac dels turcs, però sobretot es duu a terme una apologia notabilíssima de la figura de Felip II com a monarca hispànic defensor del dogma catòlic.

En la dedicatòria al *Serenissimo Señor Don Iuan de Austria* Balbi justifica haver escrit una obra històrica, tot i no ser literat, donada la importància dels fets que es disposa a relatar i també perquè ell n'ha estat testimoni de primer ordre. D'altra banda, justifica la dedicatòria de la seva obra a un personatge il·lustre fent referència al costum seguit pels clàssics³⁶. Vegem a continuació alguns dels fragments més destacats:

*“La costumbre de los antiguos escritores ha sido siempre de dedicar sus obras y trabajos, a muy grandes Principes, porque dello les resultauan dos prouechos, y muy ho(n)rosos, el vno era que con la dedicatoria dauan muestra a quien los dedicauan, dela afficion, y amor que le tenian, y el otro que debaxo de tales nombres, y amparos, eternizauan sus obras si eran tales que lo mereciessen. Esta costu(m)bre pues ha sido heredad de los Modernos, a los quales aunque yo escriptor no sea, en este caso quiero imitarlos, pues que a juyzio de otros que mas saben, el trance sucedido del qual como testigo de vista quiero tratar, lo merece. Porque no solo enel se vera el soberbio aparato, y armada con que Soliman acometio ala pequeña, e importante isla de Malta, mas tambien se vera la manera, y pertinacia del pelear de ambas partes, juntamente con la grandeza, y presteza con que el Catholico y poderoso Rey de Espana vuestro hermano se opuso a tanto impetu y furor”*³⁷.

A la introducció, Balbi duu a terme una justificació gens original en què adverteix que narrarà els fets de manera objectiva (*“Haviendo de contar muy*

³⁵ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 88.

³⁶ Sobre aquest aspecte, tan clarament identificatiu dels models renaixentistes, vegeu per exemple: MOMIGLIANO, Arnaldo. *The Classical Foundations of Modern Historiography*. Berkeley: University of California Press, 1990; CODONER, Carmen. “Un modelo imitativo: la historiografía latina”, *Stvdia Historica. Historia Moderna* 13 (1995), p. 15-26

³⁷ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 5.

fiel y particularmente todo lo que este año de M.D.L.X.V. ha sucedido en la Isla de Malta) ja que ha estat testimoni presencial dels fets (*“como testigo de vista de muchas cosas, como quien estaua en Malta antes que l’armada de Solima(n) llegasse sobre ella”*³⁸). A més, per tal de contextualitzar la narració, Balbi fa un breu repàs a la història de l’Orde de Sant Joan de Jerusalem, i detalla (pp. 14-15) les diferents nacions que composaven aquest Orde religiós i militar.

És interessant, per les dades que aporta, destacar la descripció que es fa de l’arxipèlag de Malta. Basant-se en Ptolomeu, facilita informacions actualitzades pel que fa a l’estat de les fortificacions militars (*“El puerto principal es capaz, y tenido por muy seguro no ostante que en el se han perdido galeras dela religion sin hauerse saluado persona”*) i també anota amb detall la descripció física de l’arxipèlag (*“entre Malta y Gozo, hay dos Islitas desabitadas, llamadas el Comino la vna, y la otra el Comineto”*), sense oblidar altres dades sobre l’economia, la societat i la llengua (força imprecises) de l’illa:

*“La lengua maltesa, que es como morisca (...). Lo que en esta Isla se coje es Algodon, y vna especia muy dulce, y del sabor de Anis que se llama Chimino, trigo y çeuada, solo para seys meses cojen los naturales dela tierra, y su poca fruta es la mas sabrosa que se coma, hay arta carne (...) los hombres son de color algo membrillo cocho, y hay hermosas mugeres”*³⁹.

Al llarg del text abunden les referències a les altes temperatures que es pateixen a l’estiu, de manera que Malta, *“isla esteril, y sin ninguna manera refresco”* (p. 117) pateix una secular mancança d’aigua, fins el punt que els combats es veuen interromputs per la calor:

³⁸ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 6. Al llarg del llibre trobem en diverses ocasions sentències del tipus: *“No me parece que es razon el callar...”* (p. 94).

³⁹ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 15.

“A esta hora ya el sol estaua en la mayor fuerça, y la calor era ta(n) grande, que estoy por dezir que en todo el sitio jamas la senti tanto como este dia, y ansi los Christianos como los Turcos no podian ya estar en pie del cansancio, calor, y sed, delo qual algunos reuenteron”⁴⁰.

Balbi detalla amb minuciositat els efectes de la calor i la manca d'aigua en varis fragments de l'obra. En aquest sentit, el nostre autor no escatima detalls. Així, acabats ja els combats amb els turcs, Jean de la Valette només dóna aigua a qui hagi recollit prou munició:

“Y de la manera que tuuo el gran Maestre para recoger tanta bala en tan poco tiempo fue, que mando no se diesse en Sant Angel delas cisternas dela municion agua sino a quien traya bala, y assi los que tenian necesidad de agua que eran muchos buscauan las balas donde las hauia, y las trayan a sant Angel, y assi con este auiso hizo mas efecto que no hiziera con tres mil gastadores”⁴¹.

En qualsevol cas, el que sobresurt al text és la interpretació teleològica cristiana, exactament catòlica i contrarreformista. Per a Balbi, Déu intervé en el curs dels esdeveniments, i ho fa sempre impartint justícia i tractant de posicionar-se en favor dels defensors de la fe catòlica. Per contra, les referències als musulmans són absolutament vexatòries i crítiques. Se'ls titlla de “falsa secta” (p. 25) o “perros bárbaros” (p. 55), i els que decideixen canviar de bàndol són òbviamment titllats de “peruersos” (p. 69). Balbi no dubta en menysprear la religió i ritus practicats pels otomans:

“En todas estas noches no faltauan los turcos de hazer su çala, y oraciones, con tantos gritos y aullidos, que era cosa de reyr pa(r)a quien lo sentia, porque vno solo cantaua muy gran rato, que era vn Papas, y acabado, todos les respondian con grande vozeria, y gritos monstruosos”⁴².

Tot allò que fa referència als turcs és digne de ser criticat, fins i tot les seves banderes, que recorden “panizuelos de narizes” (p. 77). Com a rèplica, hi ha la

⁴⁰ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 120.

⁴¹ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 122.

⁴² BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 69.

intervenció divina en favor dels cristians. Malgrat les dimensions reduïdes de les illes de Malta i Gozo, que semblava oferir poca resistència als otomans (*“yuan tan orgullosos, que no digo Malta, pero toda Italia tenian por poca empresa”*⁴³), Balbi no perd mai la fe en els favors que espera de Déu. Aquesta intervenció divina, com hem dit, presideix tota l'obra, ja sigui quan s'intervé en la meteorologia (*“Llego nuestra gente a la ciudad, y no sin grandissimo socorro de Dios nuestro señor: pues permitio que aquella mañana hiziesse vna niebla tan oscura, que los nuestros no fueron descubiertos”*⁴⁴) o bé quan Déu ho fa obertament en favor de les victòries dels cristians (*“Este dia la victoria fue tambien nuestra, como la hauia sido otras vezes; pero mas por diuino socorro, q(ue) por humanas fuerças”*⁴⁵), i fins i tot quan cal assumir les ocasionals derrotes (*“El Maestro (...) todo lo tomava como de mano de nuestro Señor, confiado en su diuina misericordia”*⁴⁶). En qualsevol cas, si bé Balbi atribueix a la intervenció divina tots els esdeveniments, aquest fet es percep més nítidament encara al final dels combats. Cansats i amb moltes baixes ambdós bàndols, un dia abans de la Nativitat de la Mare de Déu es produeix un gran desconcert entre els musulmans que facilita la reconquesta cristiana del territori:

*“En todo este sitio nuestro señor por su infinita misericordia, nos ha siempre ayudado, y defendido milagrosamente, especialmente a los siete de Setiembre, víspera dela Natiuidad dela virge(n) y madre de Dios. Pues que este dia los lanizaros y Espaies q(ue) quedauan ya auian entrados en los trincheras para venir al assalto postrero, pero permitio nuestro Señor que estando ya para arremeternaciesse entre ellos tal discordia, que sin mas ni mas, se saliero(n) y se fueron despues”*⁴⁷.

⁴³ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 25.

⁴⁴ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 64.

⁴⁵ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 92.

⁴⁶ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 58.

⁴⁷ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 104.

Ara bé, aquesta interpretació dels esdeveniments històrics està estretament lligada a una determinada i concreta posició política. Balbi remarca en reiterades ocasions el paper que jugà Felip II en la defensa de l'illa, fins el punt d'afirmar, a les acaballes de l'obra, que "*despues del omnipotente Dios, ha sido su Magestad el que ha librado a Malta, y aun a toda Italia dels musulmans*"⁴⁸. El monarca espanyol, però, actua amb el vist-i-plau del Papa de Roma, de manera que es produeix la unió entre Pius IV i el monarca catòlic, l'un per "*ser vicario de nuestro señor Iesu Christo en la tierra*" i l'altre en tant que "*magestad catholica*", a més de la importància que tenia defensar els seus interessos a Nàpols, Sicília i altres territoris del Mediterrani⁴⁹. Aquesta dimensió política és percebuda per Balbi com un dels esdeveniments més destacats al llarg de tot el text i, com hem dit, no es dubta en atribuir aquesta unió el fet que l'illa fos alliberada de la incursió musulmana a finals de l'estiu de 1565.

Destacarem per acabar quatre aspectes eminentment estilístics que reflecteixen la mentalitat del nostre escriptor no professional. En primer terme, i a causa de la temàtica del seu llibre, algunes reflexions (generalment tòpiques) sobre el comportament dels humans en temps de guerra ("*Aqui succedio lo que succedera siempre en gente de guerra*"⁵⁰). D'altra banda, l'afany per construir un text prou clar i concret. Balbi exposa generalment un discurs concís i clarificador, i sovintegen oracions del tipus: "*Agora tornare a mi dexada Historia y proposito primero*"⁵¹ després d'haver exposat un aspecte concret en el curs de la seva narració. També, com ja hem comentat en referència a la

⁴⁸ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 123. Les referències a Itàlia cal entendre-les en tant que, segons Balbi, els otomans pretenien conquerir en primer terme Malta i des d'allà arribar a Itàlia: "*No os dexeyes entender q(ue) para sola Malta vais, antes publicad, que para toda Italia*" (p. 23).

⁴⁹ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 26.

⁵⁰ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 114.

⁵¹ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 116.

introducció, l'herència dels clàssics, no només en les fonts (Ptolomeu), sinó també mostrats com a model de vida i comparació: “*No quiero dexar de dezir, como en nuestros tiempos ay animos y sufrimientos tan buenos, como los vuo en tiempo de Romanos*”⁵². I en darrer terme, la utilització, tan habitual, del recurs de la *captatio benevolentiae* en les darreres pàgines del llibre, en què l'autor s'excusa davant tots els que participaren en el setge de qualsevol error o mancança en què hagi pogut caure:

“Esto es todo lo que en este sitio y jornada ha succedido, segun lo que en ella vi, y con diligencia, y verdadera relacion recogí: sin tratar las cosas de consejo, ni discurrir sobre esto particular: lo q(ua)l dexo para hombres mas curiosos y mas desocupados q(ue) yo: porq(ue) bien conozco que ay que discurrir y mucho sobre este caso.

*Y assi concluyo, rogando a qualquier Cauallero, o Soldado q(ue) en esta jornada se hallaron, me perdonen sino vuiere hecho la me(n)cion dellos (...) porque cierto no lo dexe de hazer por malicia, sino por no auer llegado sus nombres a mi noticia”*⁵³.

En definitiva, l'obra de Balbi de Correggio seria un clar *case study* que posa de manifest la fràgil, gairebé imperceptible frontera entre la historiografia tardorrenaixentista i la protobarroca. A la interpretació teleològica cristiana, cal afegir d'altres elements que la podrien definir com a “barroca”. Així, l'herència dels clàssics, i també l'esperit contrarreformista que es percep nítidament al llarg del text, sense oblidar el gust per narrar un esdeveniment militar coetani amb el màxim de detall. En qualsevol cas, el nostre objectiu en mostrar aquestes reflexions no ha estat pas el de resoldre una qüestió, ans el contrari; hem volgut reflexionar i interrogar-nos sobre aquesta dèbil cesura que delimita la fràgil marca divisòria entre el Renaixement i el Barroc. Direm, per reafirmar la nostra hipotesi de treball, que aquesta difícil poc definida cesura es pot copsar

⁵² BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 121.

⁵³ BALBI DE CORREGGIO, Francisco. *La verdadera relación...*, p. 129.

també en l'art. Els esdeveniments del 1565 tingueren una repercussió immediata en el pinzell de Mateo Perez d'Aleccio (1547 aprox-1616 aprox). Aquest pintor italià, conegut com Matteo da Lecce, fou membre de l'Acadèmia de San Luca (Roma), i el localitzem el 1576 a Malta, el 1580 a Sevilla (on pintà un quadre de Sant Cristòfor per a la catedral) i a partir del 1589 a Lima, on morí. De la seva estada a Malta en resten vuit quadres on es mostren els esdeveniments més destacats del setge, des de l'arribada de l'armada turca fins una visió de la capital maltesa el dia 13 de setembre de 1565. Aquests es poden contemplar en el Palau dels Mestres de l'Orde de Sant Joan a La Valetta i, per les seves característiques estilístiques, és certament *delicat*, sinó inexacte, qualificar-les exclusivament com a obres del Renaixement o del Barroc.